

REGIMENT DE LA COSA NATURAL

La custòdia del territori. L'aplicació a Catalunya de les noves tècniques nord-americanes de protecció de la natura i el paisatge en propietats privades

Jordi Pietx i Colom* & Brent Mitchell**

Rebut: 14.01.98
Acceptat: 09.06.98

Resum

Avui es considera que les àrees protegides, per elles mateixes, no poden assegurar la conservació global de la biodiversitat. Als EUA, i concretament a Nova Anglaterra, les àrees protegides per l'administració pública es restringeixen a un percentatge petit del territori. Des dels anys seixanta les associacions de terres, organitzacions privades sense afany de lucre, han anat protegint finques privades amb objectius conservacionistes utilitzant gran varietat de tècniques (donacions o compres de finques, títols de conservació i altres). Aquestes consitueixen una part important del concepte de custòdia del territori. Al Canadà, els programes de contacte amb propietaris, com a mecanisme per als acords verbals de protecció de terres, utilitzen els mateixos principis, mentre es desenvolupa la legislació de suport per a tècniques més formals. Es discuteix l'aplicació d'aquests conceptes a Catalunya, amb especial èmfasi en les tècniques que no impliquen suport normatiu.

* LA VOLA, Companyia de Serveis Ambientals, Rossell, 2. E-08560 Manlleu. jordip@lavola.com (adreça per correspondència).

**Atlantic Center for the Environment. Quebec-Labrador Foundation, 55 South Main Street. Ipswich, Massachusetts 01938, EUA.

La custòdia del territori podria ser la base per a la professionalització dels grups conservacionistes catalans, en una nova activitat amb un gran reconeixement públic.

MOTS CLAU: associació de terres, custòdia del territori, títol de conservació, contactes amb propietaris, protecció del territori.

Abstract

Land stewardship. Application to Catalonia of the new North-American techniques for nature and landscape conservation in private lands

It is now accepted that protected areas alone cannot secure global biodiversity conservation. In the USA, and particularly New England, public protected areas are restricted to a small percentage of the land. Since the 1960's land trusts, private non-profit organisations, have been protecting private lands for conservation using a variety of innovative techniques (donations or purchases of land,

REGIMENT DE LA COSA NATURAL

conservation easements, and others). These constitute an important part of the so-called land stewardship. In Canada, landowner contact programs, as a means to verbal land protection agreements, follow the same principles while legislative support for more formal techniques is developing. Application of these concepts to Catalonia is discussed with special emphasis to those techniques not involving any legislation. Land stewardship could be the basis for professionalizing the catalan conservation groups in a new activity of high public recognition.

KEYWORDS: land trust, land stewardship, conservation easement, landowner contacts, land conservation.

Resumen

La custòdia del territori. La aplicació en Cataluña de las nuevas técnicas norteamericanas de protección de la naturaleza y el paisaje en propiedades privadas

Hoy se considera que las áreas protegidas, por si solas, no pueden asegurar la conservación global de la biodiversidad. En los EEUU, y concretamente en Nueva Inglaterra, las áreas protegidas por la administración pública se restringen a un porcentaje pequeño del territorio. Desde los años 60 las asociaciones de tierras, organizaciones privadas sin ánimo de lucro, han ido protegiendo propiedades privadas con objetivos conservacionistas utilizando gran variedad de técnicas (donaciones o compras de fincas, títulos de conservación y otros). Estas constituyen una parte importante del concepto de custodia del territorio. En Canadá, los programas de contacto con propietarios, como mecanismo para los acuerdos verbales de protección de tierras, utilizan los mismos principios, mientras se desarrolla la legislación de soporte para técnicas más formales. Se discute la aplicación de estos conceptos en Cataluña, con especial énfasis en las técnicas que no implican soporte normativo. La custodia del territorio podria ser la base para la profesionalización de los grupos conservacionistas catalanes, en una nueva actividad con un gran reconocimiento público.

PALABRAS CLAVE: asociación de tierras, custodia del territorio, título de conservación, contactos con propietarios, protección del territorio.

Introducció

La conservació de la biodiversitat en els seus diferents nivells de definició requereix plantejaments globals de protecció del territori, més enllà dels sistemes clàssics d'àrees protegides (Halffter, 1994; Shaffer, 1990: 106-107). Folke *et al.* (1996) consideren que d'aquesta manera és possible adreçar els factors socials responsables de la pèrdua de biodiversitat. Per això calen mecanismes perquè les persones i les economies actuïn en major harmonia amb els processos i les funcions dels ecosistemes. En el model social actual, el sector privat i els organismes públics amb objectius diferents de la conservació, disposen de la propietat i la gestió d'una part important del sòl, cosa que ha de tenir en compte qualsevol estratègia global de protecció del territori.

A Amèrica del Nord el conjunt dels espais protegits només representa una petita extensió del territori, i tot i això la majoria han de facilitar altres usos a més de la conservació. Els darrers anys, les diferents administracions americanes han sofert restriccions econòmiques que impedeixen ampliar, i a vegades fins i tot mantenir, aquesta xarxa d'espais protegits. A més, alguns moviments ciutadans i de propietaris s'han mostrat descontents cap a la participació de l'administració en la planificació i gestió d'àrees naturals, perquè la consideren com una forma d'intrusisme i de restricció sobre els seus drets com a propietaris. En aquest marc han aparegut nous mètodes per a implicar propietaris

privats en la conservació i protecció del territori i la biodiversitat.

Aquest article presenta i defineix diferents conceptes i estratègies utilitzades a Amèrica del Nord per a la conservació global del territori, i en particular de les propietats privades. La part final analitza aquests mecanismes en el context de Catalunya i en proposa algunes aplicacions. L'article introdueix alguns termes nous, per als quals no hi ha una traducció catalana àmpliament acceptada. Per això hem optat per indicar entre parèntesi el terme original en anglès quan apareix per primer cop.

La custòdia del territori i les associacions de terres

El moviment conservacionista nord-americà va desenvolupar i posar en pràctica, a partir del seu gran sorgiment a finals dels anys seixanta, les associacions

de terres (*land trusts*) i posteriorment el concepte de *custòdia del territori* (*land stewardship*). Si bé les primeres associacions de terres daten de finals del segle passat, només el 15 % de les existents es van fundar abans de 1965, i va ser cap als anys vuitanta quan es va duplicar el seu nombre fins assolir, el 1994, les 1095 associacions en el conjunt dels Estats Units (figura 1). Aquestes associacions actualment estan apareixent com un element vital per a completar les accions empreses per l'administració pública en matèria de conservació de la natura, especialment més enllà de les àrees legalment protegides.

A la regió de Nova Anglaterra es va establir la primera associació de terres dels EUA el 1891, i en un cens de 1994 aquesta regió, que en extensió representa l'1,8 % del país, tenia el 36 % de les associacions de terres. La combinació entre la familiaritat del públic amb les associacions de terres, la intensa urbanització en anys recents, i la capacitat econòmica, han

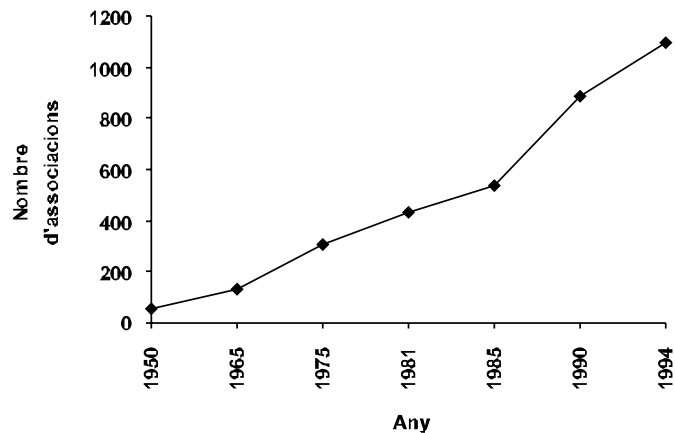

FIGURA 1. Creixement del nombre de les associacions de terres als EUA des del 1950 (LAND TRUST ALLIANCE, 1995).

Growth in the number of land trusts in the USA since 1950 (LAND TRUST ALLIANCE, 1995).

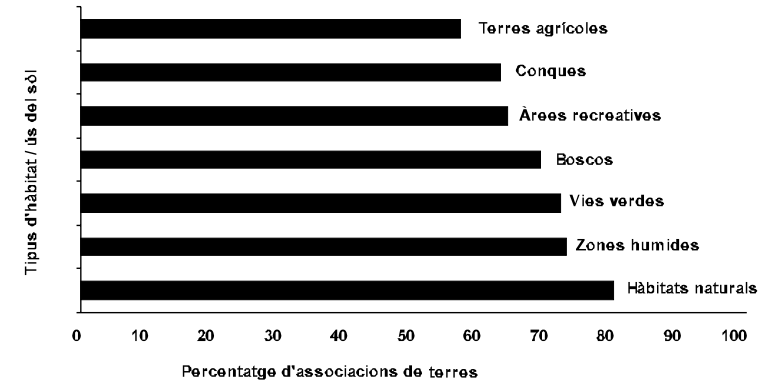

FIGURA 2. Tipus d'hàbitats i usos del sòl protegits per les associacions de terres dels EUA. Percentatges d'associacions que indiquen aquestes tipologies com a prioritats de protecció (Land Trust Alliance, 1995).

Types of habitats and land uses protected by the USA land trusts. Percentages of land trusts reporting these types as protection priorities (Land Trust Alliance, 1995).

afavorit la formació d'una gran quantitat de grups en aquesta regió.

En una definició formal la custòdia del territori és «una aproximació multidisciplinària a la conservació, incorporant educació, relacions públiques, desenvolupament de comunitats, i els aspectes tècnics de la gestió tradicional dels usos del territori» (Mitchell, 1992). La custòdia permet plantejar la protecció de les zones perifèriques i de connexió entre àrees protegides, i així ajuda a mantenir les importants funcions ecològiques que aquestes compleixen. La custòdia no va dirigida a aconseguir la total preservació d'hàbitats naturals sinó més aviat cap a la planificació d'un ús apropiat (sostenible), per a coordinar els recursos humans i econòmics en la protecció dels recursos naturals, i per a aconseguir un sector privat més responsable i intel·ligent en la gestió d'aquests recursos. Les associacions de terres són un element clau per a portar a terme una adequada custòdia del territori.

Aquestes associacions de terres generalment són organitzacions sense afany de lucre, o no governamentals, que centren la seva activitat en la custòdia de cara al futur d'àrees d'interès, pel seu valor natural, recreatiu, paisatgístic, històric o productiu (figura 2). En alguns casos les agències públiques de conservació de la natura també han iniciat programes de custòdia del territori.

A partir del recolzament que representen les donacions de propietats i de drets de gestió de terres, les associacions de terres tenen l'obligació davant dels seus membres, simpatitzants, i dels ciutadans en general, d'operar de la forma més efectiva possible, amb un elevat grau de professionalització (Land Trust Alliance, 1990). El grau d'efectivitat financera i de legitimitat i respecte davant de l'administració (Endicott, 1993), són determinants per a l'èxit de les associacions de terres. Segons Caroline Norden (comunicació personal), del Maine Coast Heritage Trust, una associació de

TAULA 1. Exemples tipus d'associacions de terres segons l'escala de treball (dades numèriques referents a 1994-95).
Type-examples of land trusts based on working scale (numeric data referred to 1994-95).

Exemple	Escala de treball	Objectius habituals	Terres protegides (ha)	Nombre de socis	Pressupost anual (\$ EUA)
The Nature Conservancy	Nacional	Protecció d'espècies	526.000	828.000	314.000.000
Society for the Protection of New Hampshire Forests	Estatat	Terres forestals	37.704	9.000	1.995.000
Vermont Land Trust	Estatat	Terres agrícoles	2.571	4.615	4.875.000
Essex County Greenbelt Association	Regional	Zones naturals del comtat	2.892	2.500	250.000
Rangley Lakes Heritage Trust	Local	Zones naturals del municipi	2.000	400	80.000

terres gestiona una propietat, en acord amb els seu propietari, de manera diferent de l'administració pública; aquesta ha de satisfer massa interessos, que a llarg termini comprometen la correcta conservació. Una associació privada pot gestionar una finca per a un interès específic i intentar educar la població perquè compregui aquest interès.

L'escala de treball de les associacions de terres es molt variable, des de local a regional o nacional, tal com passa amb els seus objectius de conservació, nombre d'associats, terres protegides i pressupost anual (taula 1).

En total 600.000 ha a Nova Anglaterra (3,5 % del territori), i 1.600.000 ha (0,17 %) al conjunt dels Estats Units estan protegides a través de les associacions de terres regionals, estatals i locals (Land Trust Alliance, 1995), si bé només una cinquena part d'aquestes terres es protegeix en propietat, mentre que la resta és privada i protegida mitjançant acords legals de

conservació. A més, les associacions nacionals han protegit de manera directa cap a 3.200.000 ha durant els darrers cinquanta anys (Brown & Mitchell, 1997). L'apartat següent presenta diferents tipus d'acords de conservació.

Tècniques de conservació de terres

El treball de les associacions de terres es pot definir pel terme innovació. És evident que treballar amb propietaris de finques amb hàbitats d'interès, amb l'objectiu de conservar-los no es fàcil. Continuament és necessari desenvolupar noves opcions que resultin atractives per a propietaris amb interessos molt diversos, i fins i tot existeixen publicacions dedicades expressament a descriure aquestes tècniques (Land Trust Alliance, 1993; Ward *et al.*, 1987). La majoria d'aquestes tècniques són aplicables perquè existeix una normativa que els dona

suport i les promou, a nivell federal o per a un estat concret. També hem de ressaltar que aquestes tècniques adquireixen el seu sentit màxim en les característiques històriques de la propietat als EUA, on el planejament urbanístic és molt limitat i els propietaris mantenen el dret a qualsevol tipus d'ús sobre els seus terrenys.

Els títols de conservació (*conservation easements*) són la tècnica més utilitzada actualment per les associacions de terres, pel seu menor cost econòmic. Els títols de conservació són un acord legal de conservació que un propietari pot vendre o donar a una associació de terres, o més rarament a una agència de l'administració pública. El posseïdor manté la propietat i els seus recursos, però cedeix els drets corresponents a determinats usos, com per exemple els d'urbanització, activitats extractives o certes pràctiques d'impacte ambiental significatiu relacionades amb l'activitat agrícola, forestal o altres. L'associació de terres, dipositària del títol de conservació es compromet a no utilitzar els drets que rep i a realitzar un seguiment anual de la propietat per a comprovar que es compleixen els terminis establerts. La majoria de títols de conservació es concedeixen a perpetuïtat, de manera que la propietat queda protegida indefinidament. Tot i això els títols més antics ara tenen uns 20 anys, de manera que encara és d'hora per valorar l'aplicació a llarg termini del concepte de perpetuïtat. La possibilitat d'obtenir avantatges fiscals en la donació d'un títol de conservació fa que aquest mecanisme sigui especialment atractiu per al propietari, però per a establir-lo també es valoren els lligams sentimentals amb un paisatge o propietat, les discussions familiars sobre una propietat, la solució de disputes sobre límits de finques o el control després de la vida. Els avantatges fiscals principalment es relacionen amb la reducció

d'impostos patrimonials sobre la propietat una vegada donats els drets, però n'existeixen altres de complementaris (drets d'herència i deduccions de renda per donació).

També s'utilitza la donació d'una finca, que pot anar lligada a un testament de vida. En aquest cas l'associació adquireix la propietat plena i és responsable dels impostos de propietat, però en queda exempta perquè es tracta d'una organització sense afany de lucre.

Cal destacar que aquesta exempció d'impostos és vista negativament per les administracions i comunitats locals recaptadores. No només les donacions representen una menor recaptació sinó també els títols de conservació, ja que representen un repartiment del valor d'una propietat entre el posseïdor (contribuent) i l'associació (exempta). Això suposa una reducció efectiva dels ingressos de les propietats sotmeses a un títol de conservació. Les associacions intenten compensar aquest problema permetent determinats usos públics de les seves propietats o col·laborant amb el municipi d'altres maneres. En alguns estats, com Vermont, el govern compensa econòmicament els municipis per aquesta reducció sobre la recaptació d'impostos.

Les associacions de terres tenen també en compte la càrrega financera que suposa rebre una propietat i mantenir-la, per la qual cosa la donació de terres normalment va acompanyada d'una dotació econòmica, del propietari o d'una font diferent, que s'utilitzarà en la gestió i manteniment de la finca.

La compra d'una propietat és el mecanisme més directe pel qual una associació de terres pot assegurar la seva conservació. És clar que també és el mecanisme de major cost econòmic i el seu ús es restringeix a les àrees amb un elevat interès

Taula 2. Estadístiques d'alguns programes de contacte amb propietaris del Canadà (elaborat a partir de van Hemessen *et al.*, 1995).

Statistics of some landowner contact programs in Canada (based on van Hemessen *et al.*, 1995)

Programa	Període	Nombre de contactes		Acords verbals	
		Nombre	Hectàrees	% sobre contactes	
Carolinian Canada (Ontario)	1985-1994	901	519	6.114	58
Zones Humides d'Ontario	1990-1994	2.868	1.203	17.333	42
Niagra Escarpment (Ontario)	1988-1990	400	165	1.670	41

natural. De totes maneres, a més d'una compra a preu de mercat, existeix l'opció d'una venda en rebaixa (*bargain sale*). En la venda en rebaixa un propietari ven el seu terreny a un preu inferior al del mercat i, legalment, considera la diferència de preu com una donació a l'organització, de manera que aconseguix una important deducció d'impostos respecte a aquesta venda.

Moltes grans empreses són propietàries d'importants quantitats de terres, en les quals hi ha oportunitats per a programes de conservació. Per això s'ha desenvolupat també el concepte de la custòdia empresarial (*corporate stewardship*), d'acord amb el qual les empreses creen el seu propi programa de custòdia del territori. Per Klatt & Niemann (1996) aquests programes permeten que tothom hi guanyi, ja que l'empresa obté un benefici d'imatge, i la societat veu conservar un nombre de terres. Aquests autors presenten l'exemple d'una empresa dedicada la gestió i disposició de residus, que va introduir en els seus principis mediambientals el manteniment net de la biodiversitat en les seves propietats, a través d'un programa propi de gestió de la biodiversitat. Altres empreses de sectors com el químic, l'energia, la fusta tenen

iniciatives similars, i utilitzen també els títols de conservació per assegurar el manteniment dels criteris de conservació establerts.

A més dels que hem presentat, existeixen altres mecanismes de protecció de terres privades (llegat, venda amb restricció, conveni mutu, comprador de conservació, drets urbanístics transferibles), que s'utilitzen de manera més limitada, i que aquí no explicarem.

Els programes de contacte amb propietaris. Acords verbals

Les tècniques presentades fins ara requereixen un suport fiscal o legislatiu per a la seva aplicació, però també hi ha mecanismes d'acord lliure, que representen la base històrica dels programes de custòdia del territori. Els acords lliures també tenen els seus inicis als Estats Units però actualment són molt utilitzats al Canadà, on existeixen menys mecanismes legislatius per a la custòdia del territori (Attridge, 1994), si bé actualment es van desenvolupant. És per això que considerem aquestes tècniques

d'especial interès per a possibles aplicacions a Catalunya.

Als Estats Units els programes de contacte amb propietaris, iniciats a finals dels anys setanta per assolir acords voluntaris, actualment es centren més aviat a aconseguir algun acord legal de protecció. A diferència dels mecanismes legals, els acords verbals voluntaris utilitzen una filosofia diferent, basada a informar i educar els propietaris sobre l'especial valor de les seves terres i a estimular la pràctica de la custòdia de les seves terres. Es tracta doncs d'incentius més aviat psicològics, sense avantatges fiscals, però que han donat bons resultats en diferents àrees geogràfiques d'Amèrica del Nord (Hilts & McLellan, 1984; Hoose, 1984). Hemessen *et al.* (1995) fan èmfasi en la promoció sense pressió, com a estratègia per oferir els acords verbals als propietaris.

El contacte amb els propietaris és un aspecte clau de qualsevol programa de protecció de finques privades, ja que és la millor manera de comunicar-se entre l'organització interessada a preservar una zona i la persona que té els drets legals sobre la propietat. La visita als propietaris permet presentar l'organització que realitza el programa, i ajuda a establir la seva credibilitat. L'intercanvi actiu beneficia els interessos d'ambdues parts, fins i tot quan no és possible arribar a un acord de conservació de manera immediata. Alguns posseïdors coneixen bé la seva finca, però altres no són conscients del valor natural de les seves terres. Els propietaris probablement tractaran aquestes terres de diferent manera una vegada coneguin els valors naturals que contenen. En tot aquest procés és clau no perdre de vista que es pretén conservar una propietat privada, amb el que això implica en els contactes amb l'interlocutor.

El Programa de Contactes amb Propietaris del Patrimoni Natural d'Ontario (Canadà), iniciat el 1984, i altres de posteriors, es basen únicament a concretar un acord verbal, mitjançant una encaixada formal de mans. El propietari es compromet a:

- protegir els valors naturals de la propietat,
- consultar en cas de dubte sobre qualsevol acció, i
- informar sobre qualsevol amenaça als valors naturals o, si fos el cas, de la intenció de vendre la propietat.

Només un 10 % dels propietaris contactats a Ontario refusaren realitzar una entrevista personal. La taula 2 presenta els resultats de diferents programes de contacte amb propietaris al Canadà. El cost mitjà d'aquests programes de protecció en acord verbal és d'unes 9.880 ptes de 1994/ha (van Hemessen *et al.*, 1995). Una vegada un propietari arriba a un acord verbal s'inicia el contacte a llarg termini, pel qual se'l manté informat, una vegada a l'any, a través de contacte personal (telèfon o visita), butlletí informatiu, reunió anual, etc. El contacte a llarg termini, i el manteniment de l'acord és l'objectiu central d'aquest tipus de programes.

El programa d'Ontario va crear un extens manual (Hilts *et al.*, 1990) que descriu tots els passos necessaris per a desenvolupar una experiència de contactes amb propietaris. En una primera fase es seleccionen les zones de valor natural, per a les quals es recopila la informació cadastral, es preparen petits informes de cada propietat i s'organitza una base de dades per a emmagatzemar la informació. En la segona fase es realitza pròpiament el contacte, amb una carta prèvia de presentació, una trucada telefònica i la visita personal, en la quals s'intenta assolir

un acord concret amb el propietari. La tercera fase consisteix en el registre d'informació de la visita a la base de dades, i la tramesa d'una carta d'agraïment que pot incloure informació complementària de conservació, tenint en compte els aspectes concrets comentats amb el propietari. La quarta i darrera fase és el contacte a llarg termini, que consisteix en una visita anual, a més d'altres mecanismes per facilitar que els propietaris que s'hagin acollit al programa rebin constància i reconeixement de la seva labor i la mantinguin al llarg dels anys.

Possibles aplicacions a Catalunya

Tal com hem indicat, els títols de conservació són la tècnica de custòdia del territori més utilitzada en l'actualitat als EUA. Aquest i altres mecanismes permeten a les associacions de terres conservar més de 1,2 milions d'hectàrees de territori. La custòdia del territori també s'ha desenvolupat, però amb menys mecanismes amb suport fiscal, al Canadà. A Europa només el National Trust de Gran Bretanya utilitza mètodes similars.

En qualsevol cas és important veure que el treball de custòdia del territori no s'ha de limitar al desenvolupament de tècniques similars als títols de conservació. Els acords voluntaris a través de programes de contacte amb propietaris, els intents per aconseguir donacions i vendes de terrenys, o l'assistència per a una gestió adequada d'una finca, són també excel·lents oportunitats per a iniciar la custòdia del territori, que en un moment determinat podran conduir a mecanismes d'acord legal. De fet, així es va fer al Canadà fins a principis dels anys noranta, on actualment es comencen a introduir els títols de conservació.

A Catalunya, i a la resta de l'Estat Espanyol, existeixen alguns intents d'organitzacions conservacionistes per protegir terrenys d'especial valor. Però aquests es basen sempre en l'adquisició directa de la propietat. És evident que l'adquisició directa és sempre l'opció més cara, i que alguns mecanismes descrits en aquest article presenten moltes oportunitats perquè els grups puguin treballar en contacte amb els mateixos propietaris. Molts d'aquests propietaris senzillament no saben què poden fer amb les seves terres, i les organitzacions no governamentals poden tenir una posició excel·lent per assessorar en aquest sentit. A les comarques rurals de Catalunya hi ha un nombre important de propietaris envellits que, en morir, deixen les terres a familiars de la ciutat que no saben què fer-ne, i sovint les deixen totalment abandonades. Al Canadà aquest procés d'envelliment dels propietaris també va representar un factor important en l'increment dels programes de custòdia del territori (Attridge, 1994).

L'informe d'un dels autors (Pietx, 1995) presenta diverses propostes per a l'aplicació de la custòdia del territori a Catalunya, en relació al Pla d'Espais d'Interès Natural, als Plans Territorials Parcials, als parcs naturals, i a àrees geogràfiques concretes, com els Pirineus i la costa catalana. Un altre informe (Mallarach, 1993) també planteja l'interès d'aplicar aquestes tècniques en relació a les experiències nord-americanes de corredors biològics. La possibilitat d'obrir un debat entre les organitzacions conservacionistes sobre l'aplicació de la custòdia del territori sembla molt interessant. Aquesta activitat podria representar la professionalització en un nou camp que incrementaria el reconeixement públic dels grups, alhora que augmentaria els recursos econòmics disponibles per a les seves activitats. Per això seria urgent formar

professionals en custòdia i programes de contacte amb propietaris, iniciar programes d'acord verbal, analitzar la legislació vigent en temes d'ordenació i protecció del territori, i proposar-ne de noves per a millorar l'aplicació de la custòdia del territori en termes d'incentivació fiscal.

Agraïments

Els autors volen mostrar el reconeixement a la Quebec-Labrador Foundation/Atlantic Center for the Environment que va facilitar l'estada de Jordi Pietx a Nova Anglaterra per a aprofundir en tècniques de custòdia del territori. Josep Montes i Miquel Rafa van revisar una versió inicial d'aquest article.

Bibliografia

- ATTRIDGE, I. 1994. Canadian land trust and conservation easement law: an overview. *Land Trust Alliance. National Rally '94 Handbook*: 267-276.
- BROWN, J. & MITCHELL, B. 1997. *Extending the reach of national parks and protected areas: local stewardship initiatives*. In: *National parks and protected areas* (J.G. Nelson & R. Serafin ed.). NATO ASI Series, vol. G 40. Springer-Verlag. Berlin. p. 103-116.
- ENDICOTT, E. ed. 1993. *Land conservation through public/private partnerships*. Lincoln Institute of Land Policy / Island Press. Washington. 361 p.
- FOLKE, C.; HOLLING, C. S., & PERRINGS, C. 1996. Biological diversity, ecosystems and the human scale. *Ecological Applications*, 6 (4): 1018-1024.
- HALFFTER, G. 1994. Conservación de la Biodiversidad: un reto del fin de siglo. *Butll. Inst. Cat. Hist. Nat.*, 62: 137-146.
- HEMESSEN, D. van; O'GRADY, L. & MARTIN, R.

1995. *Report on landowner contact information for the Carolinian Canada, Niagra Escarpment, and Wetland Habitat Agreement Programs*. (Informe inèdit).
- HILTS, S. & McLELLAN, P. W. 1984. A landowner contact pilot project in Ontario. *Natural Areas Journal*, 4(3): 22-25.
- HILTS, S.; MOULL, T.; PATTER, M. van, & RZADKI, J. 1990. *Landowner contact training manual*. Natural Heritage League. Guelph (Canadà).
- HOOSE, P. M. 1984. Features of The Nature Conservancy Registry Programs. *Natural Areas Journal*, 4(3): 26-27.
- KLATT, B. J. & NIEMANN, R. S. 1996. Use of corporate lands. In: *Restoring diversity. Strategies for reintroduction of endangered plants*. (FALK, F., MILLAR, C. I. & OLWELL, M. ed.). Island Press. Washington. 343-362.
- LAND TRUST ALLIANCE. 1990. *Starting a land trust: a guide to forming a land conservation organization*. Land Trust Alliance. Washington, D. C. 184 p.
- LAND TRUST ALLIANCE. 1993. *Conservation options. A landowner's guide*. Land Trust Alliance. Washington. 55 p.
- LAND TRUST ALLIANCE. 1995. *1994 figures for the US land trusts*. Land Trust Alliance. Washington. 16 p. (Inèdit).
- MALLARACH, J. M. 1993. *Estudi de diagnosi i aplicació al Pla d'espais d'interès natural de Catalunya de les experiències sobre corredors biològics als Estats Units d'Amèrica*. Departament de Medi Ambient. Direcció General de Patrimoni Natural. (Inèdit).
- MITCHELL, B. 1992. Stewardship: managing private lands as protected areas in Northeastern North America. *Actes del IV Congrés Mundial de Parcs i Àrees Protegides* #383. UICN. Caracas, Venezuela.
- PIETX, J. 1995. *Stewardship: The protection and conservation of the wider countryside. An overview and suggestions for application in Catalonia*. Quebec-Labrador Foundation / Atlantic Center for the Environment. Ipswich (Massachusetts. USA). (Informe inèdit).
- SHAFFER, C. L. 1990. *Nature reserves. Island theory and conservation practice*. Smithsonian Institution Press. Washington. 189 p.
- WARD, W. T. ed. 1987. *Land conservation methods and their tax advantages*. Essex County Greenbelt Association / The Trustees of Reservations. Essex (Massachusetts. USA).